

УДК 911.52

ІСТОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ НАЗВИ “КАРПАТИ”

Андрій Байцар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, 79007, м. Львів, Україна,
e-mail: andro1966@ukr.net*

Географічні назви, надані різними народами, є пам'ятками їхньої культури, духовного і матеріального життя та мови. Розглянуто походження й використання назви “Карпати” в науковій літературі. Проаналізовано погляди дослідників, що вивчали це питання в різні періоди.

З приводу походження цієї назви є багато гіпотез. Учені витратили багато зусиль у дослідженні цього питання, проте, жодна з сучасних теорій не має переконливих аргументів, це тільки гіпотези.

На підставі детального опрацювання й аналізу наукових та картографічних джерел, узагальнення результатів регіональних і локальних мовознавчих, історико-лінгвістичних та географічних досліджень топонімії Карпат простежено зміни в назві “Карпати”.

Хронологічно висвітлено основні картографічні твори, на яких відображені Карпати. Зроблено опис багатьох старовинних карт. На засадах опрацювання значної кількості картографічних і літературних джерел хронологічно висвітлено історію картографування території Карпат від найдавніших часів.

Вивчення назви “Карпати” не можна вважати завершеним. Географи, історики та мовознавці ще не раз звертатимуться до цієї теми.

Ключові слова: топоніміка, карта, Карпати, гірський масив.

Правильно пояснити ту чи іншу назву, розкрити її смислове значення і походження – означає отримати важливу інформацію про минуле. Цю особливість географічних назв використовують в історичних та географічних дослідженнях для реконструкції ландшафтів минулого, вивчення особливостей освоєння території, виявлення зниклих ареалів рослин чи тварин. Проте, щоб одержати поглиблену інформацію, потрібно досліджувати їхню сукупність, сформовану під впливом характерних географічних або історичних умов. Проблема географічного називництва посідала й посідатиме важливе місце в географічній науці, зокрема у ландшафтознавстві. Ми розглянемо проблеми тлумачення слова “Карпати” та інших назв якими позначали Карпатські гори.

Окремі питання топоніміки розглянуто в працях географів, істориків, етнографів та мовознавців від часу виникнення цих наук. Крім того, географи самі нерідко були творцями топонімії, даючи назви материкам, островам, гірським системам тощо. Вивчення походження географічних назв безпосередньо пов'язане з вивченням історії заселення й освоєння життєвих ареалів.

Назвами Карпатських гір у польській період цікавилися Я. Головацький, В. Поль, відомі етнографи В. Шухевич, В. Гнатюк, М. Кордуба, Я. Розвадовський. Проте спеціально топонімічне вивчення Карпат цілими діалектичними районами почалося лише в 30-х роках ХХ ст. (Я. Рудницький, 1939). У радянський час топонімію Карпат вивчали Б. Думін (1969), Б. Ляшук (1962), С. Трохимчук (1969) та ін. В часи

незалежності України (1993) вийшов навчальний посібник Б. Лящука “Географічні назви Українських Карпат та прилеглих територій”.

Походження назви “Карпати” однозначно не з’ясоване. Є низка інтерпретацій цієї назви – від доіндоєвропейських (С. Распонд) до слов’янських. Назва “Карпати” (пол. *Karpaty*, угор. *Kárpátok*, рум. *Carpați*, серб. *Карпати*, чех. і словак. *Karpaty*, нім. *Karpaten*) дуже давня. Її корені простежуються в середземноморському доіндоєвропейському субстраті.

А. Попов (1965, 1973) доводить, що оронім виник з назви фракійського племені карпи. В. Георгієв (1956) вважає давньовірменську мову особливим фракійським діалектом і пояснює топонім Карпати від фракійського “(s)korpata” – скеляста. С. Распонд (1957) переконаний, що назва Карпати походить із доіндоєвропейського “*caro*” – камінь. Такого ж погляду дотримується І. Хубшмід (1967, 1969), виводячи топонім Карпати від доіндоєвропейського “*karr*” – камінь. Він зачисляє до цього ряду рум. “*scaipa*” – скеля; сербохорв. “*skrapa*” – тріщина в каміннях і в діалекті – дрібні камені; словен. “*cegen*” – скелясте місце.

В. Чихарж (1960) убачає базис “*carra*” – камінь у середземноморському доіндоєвропейському субстраті.

Р. Козлова (1987) виводить назву Карпати з пл. *кърпать(јъ) “з вигинами, виступами, горбатий, нерівний” <*кърга “щось криве, вигнуте, вигин, виступ” <іє. (s) кер- гнути; крутити у ступені редукції з детермінативом -р-.

Словацький та чеський мовознавець і етнограф П. Шафарик, а за ним Є. Поспелов (1967) виводять оронім Карпати від слов’янського орографічного терміна “хрб”, “харабат” – хребет.

Назву “Карпати” вперше навів Геродот у V ст. до н. е. Батько історії згадував річку “*Κάρπις*” (Карпій), що впадає в Дунай [9, с. 191]. У 105 р. імператор Траян приєднав Південні Карпати (Дакію) до Риму. Римське панування в регіоні тривало до 271 р. Отже, Карпати були “відкриті” для цивілізованого світу. Тоді ж цю гірську систему, просторово дуже аморфну, вперше виокремив Птолемей (90–168).

За Птолемеем (його твір “Керівництво з географії”) в Сарматії лежали такі гори: Сарматські, Певка (Тейки), Амадока, Гора Водін (Бодін), Гора Алан (Алаун), *Гора Карпат*, Венедські гори, Ріпейські гори. Під сучасними Карпатами Птолемей розумів Сарматські, Карпатські, Венедські та Певкінські гори. Заслугою Птолемея є також те, що він уперше виділив і локалізував плем’я “карпів” між верхньою течією Дністра і Карпатами [1, с. 321].

У Птолемея від назви племені бастарнів, які тут проживали, гори Карпати мали ще назву Бастарнські Альпи (лат. *Alpes Bastarnidae*). Бастарни (лат. *Bastarnes*, грец. Βαστάρνας; певкіни) – кельтське плем’я, ймовірно змішаного кельто-германського походження на думку німецьких археологів; за іншими джерелами, сармато-фракійського або балто-слов’янського походження, яке зайняло терени Карпатської України, жило в гирлі Дунаю і на Західних Балканах протягом останніх століть до н. е. і перших століть н. е. (звідки і назва гір Карпати у Птолемея).

Пейтингерова, або Певтингерова, таблиця (лат. *Tabula Peutingeriana* або *Peutingeriana Tabula Itineraria*; пергаментна копія з давньої римської карти, створена в XIII ст. ченцем з Кольмара (Ельзас), отримала назву на честь одного з власників – Конрада Пейтингера, німецького гуманіста і любителя старожитностей, який жив

у XV–XVI ст.) називає Карпати Бастарнськими Альпами (*Alpes Bastarnicae*), а власне бастарнів локалізує на схід від них.

У IV ст., описуючи велике переселення народів автор історії Римської держави Амміан Марцелін називав Карпати “Кавкаланд”. Від Птолемея назва “Карпати” перейшла до арабських творів. Мухаммад Аль-Ідрісі (арабський географ, картограф і мандрівник) за результатами своїх мандрівок склав велику мапу (1154) відомої на той час частини світу (у вигляді срібної півкулі на папері) і пов’язану з мапою працю – географічну енциклопедію “Книга розради для того, хто прагне подорожувати по областях” де наведено відомості про Карпати під назвою “*Karpad*”.

Нестор-літописець у “Повісті временних літ” називав Карпати “Кавказьськими горами” (*Кавкасишскыя горы*). У давньоугорських літературних пам’ятках Карпати відомі як *Руські гори*. “Слово...” називає Карпати горами Угорськими: “... Підпер гори Угорські своїми залізними полками...”.

В офіційних угорських документах (XIII–XIV ст.) Карпати з’являються під назвою *Thorchal* або *Tarczal* (“сніжні гори”), рідше – *Montes Nivium*. У німецькій історіографії Східні Карпати називають *Sanoker Berge*, або *Berge Saana*, у польській – *Сарматськими* (*Sarmackimi*), або *Саноцькими* (*Sanockimi*). Протягом XV–XVIII ст. європейські картографи переважно вживали назви *Карпати*, *Сарматські гори*, *Угорські гори* та ін.

Уперше “Географію” К. Птолемея видано 1477 р., згодом її перевидавали різними мовами аж до XIX ст. До цих видань додавали карти стародавнього світу за Птолемеєм.

Карпати (*montes Carmatici*, *Carpatius mons*) позначені на мапі “QVARIA • EVROPAE • TABVLA” (Четверта карта Європи) 1511 р., Венеція. Автор: Клавдій Птолемеї (Claudius Ptolemaeus, Claudio Tolomeo), Бернард Сильван (Bernardus Sylvanus). Видавець Якобо Пент з Леуки (Jacobus Pentius de Leucho). Гравер мапи Якобо Пент з Леуки. Дереворит. Карта двоколірна. Папір 31–39,5×35,5 см. Мова карти латинська.

На “Восьмій карті Європи” (QVARIA • EVROPAE • TABVLA) 1511 р. (Венеція) тих самих авторів – теж позначені Карпати (*Carpatius mons*). Вище Карпат підписано назву племені карпів (*Carpiani*). Видавець і гравер карти Якобо Пент з Леуки. Дереворит. Карта двоколірна. Папір 31–39,5×35,5 см. Мова карти латинська.

На “Восьмій карті Європи” (QVARIA • EVROPAE • TABVLA) 1513 р. (Страсбург) авторами якої є Клавдій Птолемеї та Нікола Герман (Nicolaus Germanus), видавцями – Якобо Есслер (Jacobus Eszler) та Георгій Убелін (Georgius Uebelin), гравером – Мартін Вальдземюллер (Martin Waldseemüller), друкарем – Йоганн Скотт (Johann Schott) позначені гори: Сарматські (*Sarmatici mons*), Карпати (*Carpatij mons*), Венедські (*Venedin montes*), Амадоцькі (*Amadoci montes*), Бідонські (*Bidonus mons*), Алаунські (*Alaunus mons*). Дереворит. Карта одноколірна. Папір 30–45×35,7 см. Мова карти латинська.

У 1570 р. в Антверпені видано мапу Вацлава Гродецького (Waclaw Grodeski) “POLONIAE FINITIMARUMQUE LOCORUM DESCRIPTIO. AUCTORE WENCESLAO GODRECCIO. POLONO” (Польща, описана в [її] кордонах і місцевостях Вацлавом Гродецьким, поляком). Видавець карти Абрагам Ортелій (Abraham Ortelius), гравер Франциск Гогенберг (Franciscus Hogenberg), друкар Егідій Коппеній Діст (Aegidius Sorrenius Diesth). Мідерит. Карта багатоклірна. Папір 49,5×37,2 см. Мова карти латинська. Умовними знаками на карті показано рельєф, гідрографію та населені пункти. Зокрема художнім малюнком позначено Татри (*Tatri Montes*) і Українські Карпати (без назви).

Йоганн Гонтер (Joannes Hontems) та Себастьян Мюнстер (Sebastian Münster) видали 1578 р. (Базель) карту “TRANSYLVANIA/ SIEBENBÜRGEN” (Трансильванія/Семигород). Видавець Генрік Петрі (Henricus Petri). Дереворит. Карта одноколірна. Папір 19×16 см. Мова німецька. На карті зображено та підписано Карпатські гори (*Carpatus berg*).

У Кельні 1584 р. Герард Меркатор видав чергову мапу Клавдія Птолемея “EVR[OPAE] VIII. TAB[ULA]” (Карта Європи VIII). Під час роботи над картою Європи К. Птолемея він змінив її форму з трапецієподібної на прямокутну. Гравер карти Герард Меркатор, друкар Годфрід Кемпен (Godfrid Kempensis). Мідерит. Карта багатоколірна. Папір 43,4×34,2 см. Мова карти латинська. На карті зображено та підписано Карпати (*Carpatus mons*) та Сарматські гори (*Sarmatici montes*).

На ще одній карті Птолемея “SCYTHIA EVROPÆA” (Європейська Скіфія, 1595 р., Базель), видавцем і друкарем якої був Себастьян Генрікпетрі (Sebastian Henricpetri), художнім малюнком зображено Карпати (*Carpata m.*). Карпати розміщені на одній паралелі з Кримським півостровом (Taurica Chers). На карті підписано назви племен, зокрема карпи (*Carpiani*). Дереворит. Одноколірна. Папір 10,5–13×12,5 см. Мова латинська.

На карті “TABVLA EVROPÆ VIII” (Карта Європи VIII, 1597 р., Кельн) Клавдія Птолемея та Джованні Антоніо Маджіні (Giovanni Antonio Magini) теж зображені гори: Сарматська гора (*Sarmatus mons*), *Карпатська гора (Carpatus mons)*, Певкська гора (*Peuca mons*), Венедські гори (*Venedici montes*), Амадоцькі гори (*Amadoca montes*), Рифейські гори (*Ripbaei montes*). Серед підписаних назв племен зустрічаються: *карпи (Carpiani)*, *певки (Peucini)*, *бастерни (Basterne)* та ін. Видавець і друкар – Петрус Кешедт (Petrus Keschedt); гравер – Джіроламо Порро (Girolamo, Hieronymus Porro). Мідерит. Одноколірна. Папір 13–17×12,5 см. Мова латинська.

З XVI ст. назва “Карпати” трапляється на картах щораз частіше, ніж інші назви Карпат. Наприклад, “VNGARIAE LOCA PRAECIPVA RECENS EMENDATA ATQVE EDITA, PER IOANNEM SAMBVCVM PANNONIVM. IMP. M^s. HISTORICVM. 1579” (Угорщина з попередніми, повернутими місцевостями, виправлена і видана Йоанном Самбуком Панонським, істориком Імператорської величності; 1579. 1602 р., Антверпен) авторства Йоанна Самбука (Joannes Sambucus) та Абрагама Ортелія Карпати позначені як *Mons carpathus*. Видавець Ян Баптист Врінтс (Joan Baptist Vrients). Мапа багатоколірна та виконана в техніці мідериту. Папір 49×35 см. Мови латинська та угорська.

Назва “Карпати” (*Carpata mons*) є на мапі “LITHVANIA” (Литва 1609 р., Амстердам) авторства Герарда Меркатора. Видавець і гравер карти Йодок Гондій (Jodocus Hondius). Мідерит. Багатоколірна. Папір наклеєний на полотно, 45×37,5 см. Мова латинська.

На карті “HVNGARIA” (Угорщина 1630 р., Амстердам) (автор Герард Меркатор, видавець Ян Янсон, гравер Герард Меркатор молодший (Gerard Mercator junior) Карпати підписані як *Crapate mons*. Мідерит. Одноколірна. Папір 44×38 см. Мова латинська.

Довгу назву Карпат (*Carpatus nunc Crapak mons a Ruffis Biefcid dictus*) Герард Меркатор та Генрік Гондій помістили на мапу “TRANSYLVANIA” (Трансильванія 1630 р., Амстердам). Видавець Ян Янсон. Мідерит. Одноколірна. Папір 49×37 см. Мова латинська. Така ж сама назва Карпат (*Carpatus nunc Crapak mons a Ruffis Biefcid dictus*) зазначена на карті латинською мовою “TRANSYLVANIA, SIBENBURGEN” (Трансильванія, Семигород. 1638 р., Амстердам) авторства Герарда Меркатора. Видавці Генрік Гондій та Ян Янсон. Гравер Генрік Гондій. Мідерит. Одноколірна. Папір 43,5×34 см. На

мапі “TRANSYLVANIA, SIBENBURGEN” (Трансильванія, Семигород. 1643 р., Амстердам) авторства Герарда Меркатора та Віллема Блау (видавець Віллем Блау) теж є назва Карпати – *Carpatus nunc Crapak mons a Ruffis Biefcid dictus*. Мапа багатоклірна та виконана в техніці мідериту. Папір 51,5×43 см. Мова латинська та угорська.

Carpates mons (у різних варіантах написання) – найпоширеніша на мапах з XVII ст., назва Карпат. Є й вона на карті “EVROPAM SIVE CELTICAM VETEREM. SIC DESCRIBERE CONABAR ABRAHAMUS ORTELIUS” (Європа або давня Кельтія, тепер описана зусиллями Абрагама Ортелія 1638 р., Амстердам) авторства Абрагама Ортелія. Видавці мапи Генрік Гондій та Ян Янсон; гравер – Еверард фон Гамерсвельдт (Everard Symonsz von Hamersveldt). Мідерит. Одноколірна. Папір 47×35,5 см. Мова латинська.

Стилізованим малюнком показані Карпатські гори (*Crapak mons*) на карті “HVNGARIA REGNUM” (Королівство Угорщина. 1643 р. Амстердам) авторства Герарда Меркатора та Віллема Блау (Willem Blau). Видавець мапи Йоан Блау (*Joan Blaeu*). Мідерит. Багатоклірна. Папір 51,5×43 см.

Карти Боплана. На карті Боплана (Guillaume Le Vasseur de Beauplan) “NOVA TOTIUS REGNI POLONIÆ MAGNI DUCATUS LITHUANIÆ CUM SUI PALATINATIBUS AC CONFINIIS EXACTA DELINEATIO PER G. LE VASSEUR DE BEUPLAN S.R.M^{TIS} ARCHITECTUM MILITAREM ET CAPITANEUM ANNO 1651” (Нова карта всього Польського королівства, Великого князівства Литовського з їхніми воєводствами та їхніми межами докладно виконана Г. Ле Вассером де Бопланом, військовим архітектором і капітаном с[вященної] королівської в[еличн]ості року 1651) теж позначено Карпати як *Carpates motes*. Видавець Вільгельм Гондій. Мідерит. Одноколірна. Папір 33,3×25,5 см. Масштаб бл. 1:6 500 000. Мова латинська.

Інша його карта латинською мовою “NOVA DESCRIPTIO TOTIUS REGNI POLONICI NEC NON. MAGNI DUCATUS LITHUANIAE CUM SUI PALATINATIBUS CASTELLANIIS AC CONFINIIS” (Новий опис усього Польського королівства, а також Великого князівства Литовського з межами їхніх воєводств і каштеляній 1657 р., Кельн) містить назву Карпат як *Carpati Montes*. Видавець Йоганн Антон Кінк (Joannes Antonius Kinskius). Мідерит. Одноколірна. Папір 37×34 см.

На карті Боплана 1662 р. “Ukraine Pars qva Pokutia Vulgo dicitur” (Землі Українські, Покуття) видавничої фірми в Амстердамі “Covens & Mortier” присутня назва гір “*Carpat*” та населеного пункту “*Carna hora*” (Чорна гора). На мапі “Principaute de Transilvanie”, виданій у Парижі приблизно в той же період, 1664 р., також є назва “*Carnahora*”. Проте Карпати позначені як *Montagnes Appelles Par Les Hongios* (Угорські гори). На цих двох мапах назва *Carna hora/Carnahora* означає назву поселення близько до кордону між *Transilvania pars* і *Pokutia pars*, сучасна територія Івано-Франківської і Закарпатської областей.

На карті “REGNUM POLONIÆ DIVISUM IN MAGNUM DUCATUM LITHUANIÆ, MAGNAM PARVAM QUE POLONIAM, PRUSSIAM, ALBAM ET RUBRAM RUSSIAM, VOLHYNIAM, PODOLIAM, UKRANIAM. ACCEDIT OMNIUM DISTRIBUTIO IN SUOS PALATINATUS, CUM CIRCUMJACENTIBUS REGNIS, PER GERARD ET LEONARD VALK” (Польське королівство, розподілене на Велике князівство Литовське та більшу частину – Польщу, Пруссію, Білу й Червону Русь, Волинь, Поділля, Україну. Усі подані з поділом на воєводства з прилеглими королівствами, [виконано] Герардом і Леонардом

Вальками [1710 р.], Амстердам) гори Карпати (*Montes Carpathy vulgo Crapak*) простягаються на схід до Зборова (*Zeberov five Zborow*). Мідерит. Багатоколірна. Папір наклеєний на полотно 59,5×49 см. Масштаб бл. 1: 2 600 000. Мови латинська і німецька.

Карта “ESTATS DE LA COURONNE DE POLOGNE SUBDIVISÉS SUIVANT L’ESTENDUE DES PALATINATS DRESSÉE SUR CE QU’EN ONT DONNÉ STAROVOLSK, BEAUPLAN, HARTNOCH, ET AUTRES AUTEURS RECTIFICE PAR LES OBSERVATIONS D’HEVELIUS ETC” (Коронні польські землі з поділом на воеводства. Відтворені за Старовольським, Бопланом, Гарткнохом та іншими авторами, доповнені за спостереженнями Гевелія та ін. 1711 р., Амстердам) авторства Гійома Сансона, Алексіє Юбера Жейо (Alexis Hubert Jaillot), Пітера Морт’є (Pieter Mortier) та Гійома Деліля (Guillaume Delisle) відтворює гори Карпати (*Montes Krapack*) та лісові масиви у вигляді невеликих груп дерев. Видавець багатоколірної мапи Пітер Морт’є. Папір 60,5×46,7 см. Масштаб бл. 1:1 900 000. Мови французька та латинська.

На карті “MAPPA GEOGRAPHICA, EX NOVIFSIMIS OBFERVATIONIBUS REPRÆFENTANS REGNUM POLONIÆ ET MAGNUM DUCATUM LITHUANIÆ. CURA ET SUMPTIBUS TOBIÆ CONRADI LOTTER. GEOGR. AUG. VINDEL. 1759” (Географічна карта Королівства Польщі й Великого князівства Литовського, виготовлена за найновішими спостереженнями старанням і коштами географа Тобіаса Конрада Лоттера у Аугсбурзі. 1759) Карпати позначені двома назвами *Montes Carpathici* та *Crapack*. Уздовж них відображено кордон Польщі з Трансільванією та Угорщиною. Автор, гравер та видавець мапи Тобіас Конрад Лоттер (Tobias Conrad Lotter). Мапа багатоколірна. Папір 58,5×48,5 см. Масштаб бл. 1:2 500 000. Мова латинська.

Місцеве населення називало Карпати просто горами, горбами, хрбами, ховатами, хрватами, оскільки через великі розміри для їхнього найменування досить було лише номенклатурного терміна (інші об’єкти такого типу сприймали як порівнювальні з ними, що було закономірним для багатьох макротопонімів). В українському фольклорі Карпати є лише в коломийках (наймолодший фольклорний жанр, виник у XVII ст.).

Зазначимо, що й нині місцеві жителі Карпат зрідка використовують їхню власну назву. Для них є Бескиди, Горгани, Черногора, Чивчини, Яворники, проте немає Карпат як єдиної гірської країни, цю назву вони сприймають як книжну, привнесену. Гори існують для них остільки, оскільки вони входять у коло їхніх економічних чи інших інтересів, а не як цілісна гірська система, якою її бачить географ [13].

Конкурентом назви “Карпати” можна вважати наймення Бескиди, чи в однині – Бескид. Німецький учений та картограф Генріх Ланге (Henry Lange) на карті “Karpaten-Land” (видавництво “H. Lange’s Schul-Atlas N 17”), що вийшла 1883 р., назву “Карпати” подав як Бескид Карпатський (*Beskid Karpaten*). Однак автор окремо виділив ще гірський масив Бескиди (*Beskiden*), у сучасному розумінні це Західні Бескиди. Західні Бескиди (чеськ. *Západní Beskydy*, пол. *Beskidy Zachodnie*) – група роз’єднаних середньовисотних гірських ландшафтів на території Польщі, Словаччини та Чехії; західна частина Бескидів (розміщені між долинами Бечви і Кісуци на південному заході і між долиною Білої – Тилицьким проваллям – р. Топлею на сході, на півдні межують з Центральними Карпатами). Формат карти 32,5×28,5 см.

На “Географічному атласі” (видання 1912 р., 1917 р., 1928 р.) професора М. Кордуби (перший український навчальний атлас) подана назва гір “Карпати”. У межах Карпат автор виділив: Західний Бескид, Низький Бескид, Високі Татри, Низькі Татри, Горгани, Черногору, Роднянські гори, Вигорлят (Вигорлат-Гутинський хребет. – А. Б.). Загальний

обсяг атласу 24 сторінки, він уміщував 24 основні карти та 11 додаткових, присвячених вивченню географії світу.

С. Рудницький у 1918 р. видав “Стінну фізичну карту України”. Карта містить п’ять тематичних врізок (усі вони мають масштаб 1:5 000 000), серед яких – “Карта природних областей України”. Це тектоніко-морфологічна карта. Цифрами на карті позначено форми рельєфу, серед яких Західні Карпати; Східні Карпати, у межах яких виділено Низький Бескид, Високий Бескид та ін.; Південні Карпати та ін. (усього 30 назв).

К. Добровольський у 1938 р. констатував, що місцеве населення “називає Бескидом тільки окремі гори. Перенесення назви Бескид на цілі гірські групи є виключно справою істориків, картографів і географів” (цит. за [23]).

Однак Франкове “Труснеш Кавказ, вперешешся Бескидом” свідчить про протилежне. Зіставлення Кавказ – Бескид з очевидністю доводить, що І. Франко вживав тут назву Бескид із сенсом “Карпати”. А Каменяр добре знався на Карпатах і не став би вживати ненародної назви. До речі, у його поетичних творах назва Карпати трапляється лише один раз, а Бескид (завжди в однині) – чотири. Так що поряд з науковими позначеннями частин Карпат на взірць Низький Бескид, Середній Бескид, Високий Бескид, Полонинський Бескид, Гуцульський Бескид тощо маємо й назву Бескид(и) ширшого функціонування на позначення всього гірського масиву [12].

Можливо, найдавнішою назвою Карпат і був оронім Товтри, а точніше – його давня доіндоєвропейська форма. Різні фракійські племена значно пізніше принесли конкуруючі наймення Карпати й Бескиди, з яких у народному успадкованому від фракійців слов’янському вжитку збереглась друга, але зрештою перемогла (завдяки Птолемеєві) перша. Усі ці барвисті й такі різні імена так чи інакше сходять до сенсу “гори” [12].

На радянській мапі “Карпати” (1960 р., масштаб 1:5 000 000) позначені Західні Бескиди, Високі Бескиди, Низькі Бескиди й окремо Бещади (на території Польщі). Назву Бещади (*Bieszczady*) використовують, головню у Польщі, в Україні ці гори історично називали Бескиди. Карпатські гори в межах України на цій мапі показані як Лісисті Карпати. А Східні Карпати займають значно більшу територію.

У географічній літературі є інформація про те, що всю Карпатську дугу вперше на карту наніс польський учений С. Сташіц 1806 р. [14]. Справді, до праці “O ziemioródtwie Karpatów i innych gór i równin Polski” (1815) він долучив виконану 1806 р. “Карту геологічну Польщі, Молдови, Трансільванії, Угорщини та Валахії” [21]. Учений правильно орієнтував Карпатську дугу від Братислави до Залізних воріт, де її повторно перериває Дунай. Він перший у польській географії використав термін “Карпати”.

Проте за 12 років до того, першу карту Карпатських гір помістив у третьому томі описів подорожей по Північних Карпатах австрійський географ Бальтазар Гакет (1739–1815) [18]. Одна з найбільших заслуг Б. Гакета полягає в тому, що він, очевидно, першим визначив характер простягання Карпат як дуги від Дунаю в районі сучасної Братислави на північному заході до Дунаю в районі Залізних воріт на південному сході.

Якщо Геродот у V ст. до н. е. першим згадав про Карпати, Птолемеє у II ст. їх приблизно локалізував, то Б. Гакет 1794 р. уперше ці гори як цілісність правильно “прив’язав” і оконтурив [16]. У польській та українській географії XIX ст. назва гірської системи на південному заході Галичини остаточно не була визначена. Польський географ Е. Куропатницький, сучасник Б. Гакета, у “Geografii Galicyi i Lodomeryi” (1786 р.,

перевид. 1858 р.), наприклад, зовсім не згадував назви “Карпати”, для нього вони тільки “Бещади” [19]. Інший польський географ Л. Татомир у “Geografii Galicyi” (1874) писав уже про “Карпати” [22]. Український географ Р. Заклинський у “Географії Руси” (1887) зазначив, що частина Карпат на Русі називається Бескиди [11].

Україна займає частину Східних Карпат. Східні Карпати – найбільша за протяжністю середня частина Карпат. Вони розташовані в Румунії, Україні (Українські Карпати), а також у Словаччині та Польщі, між перевалами Предял на півдні та Лупківським на північному заході. Складаються з двох підобластей – Зовнішні Східні Карпати і Внутрішні Східні Карпати. Довжина – близько 750 км. Висота – до 2 303 м (г. П’єтрос у масиві Родна).

Уже усталеною стала назва “Українські Карпати”, яка з’явилася в радянський час і нанесена мало не на всі географічні мапи.

Назва *Лісисти Карпати* походить від назви, яку бачимо на австро-угорських мапах німецькою як *Karpatisches Waldgebirge* та угорською як *Erdős Kárpátok* і *Keleti Kárpátok* (Лісисти Карпати і Східні Карпати), що майже відповідає сучасному поняттю Східних Карпат [20].

Як синонім “Українські Карпати” в 1940–1950-х роках широкого вжитку набув топонім “Радянські Карпати”, та, на щастя, він не прижився. Так відомий український геолог Володимир Бондарчук (1905–1993), що до Карпатських гір застосовує назви *“Радянські Східні Карпати”* у праці “Тектонічний поділ Радянських Східних Карпат // Геол. журн. АН УРСР. 1954. Т. 14. Вип. 2. С. 21–35” та *“Радянські Карпати”* у монографії “Радянські Карпати: геолого-географічний нарис. Радянська школа. 1956. 179 с.”.

Наприкінці XVIII ст. з’явилися перші деталізовані мапи сучасної території Українських Карпат, де позначено назви деяких гірських хребтів і вершин. Одною з них є мапа *“Carte de la Pologne Autrichienne contenant La Russie Rouge et la partie meridionale du Palatinat de Cracovie, etc.”*, видана Р. Santini у Венеції 1776 р. Вона виконана на папері розміром 45×59 см, відображає територію Галичини з незначними прилеглими територіями Угорщини, Молдавії, Польщі та Сілезії. Особливістю цієї мапи є те, що на ній уже позначено назви деяких хребтів і вершин. Наприклад, у районі сучасних гірських ландшафтів Чорногора, Мармарошські гори, Свидовець на цій мапі є назви хребтів *Sniezna Gora*, *Swiazdova Gora*, назви окремих вершин: *Biala G.*, *Lisia Gora*. Там же є назви копалень золота – *Diabla Gora*, срібла *Srebrna Gora* та ін. Серед поселень того району легко віднайти село *Czarna Gora*, що біля витоків ріки *Pruth R.*

Назву “Чорногора” наводили на мапах по-різному (разом або окремо слова *Czarna hora*, є відмінності і в транскрипції цієї назви). Утворення звука “Ч” має граматичну особливість залежно від країни, де видано мапу. “Cz” (pol.), “Cs” (часто трапляється на австрійських і німецьких мапах), “Ch” (angl.) та ін. Як наслідок, є назви *Carna hora*, *Carna hora*, *Czarna Hora*, *Czarnahora*, *Czarna Gora*, *Czarnagora*, *Cserna hora* та ін.

Перші детальні мапи Українських Карпат з’явилися в другій половині XIX ст. в Австро-Угорській імперії. Після Австро-Пруської війни 1866 р. по всій Новій імперії надзвичайно швидкими темпами будували залізницю, у тому числі й на території Карпатської Руси (Закарпаття), Східної Галичини та Північної Буковини, що в сучасних кордонах України. Це потребувало точних топографічних мап. Відтак уже 1875 р. в Австро-Угорщині вийшли карти Карпат масштабом 1:25 000. Через два десятиліття, у 1895 р., вийшла друга редакція цих карт. Після розпаду Австро-Угорщини Українські Карпати були розділені кордонами трьох нових держав – Чехословаччини, Польщі та

Румунії. У середині 20-х років ХХ ст. на місцевості були повністю проведені кордони. У міжвоєнний період Військовий географічний інститут у Варшаві розробив 482 аркуші (квадрати) “кілометровок” – карт масштабом 1:100 000, які видано протягом 1932–1937 рр. Ці мапи вирізняються високою точністю, і, що важливо для мандрівників, які подорожують старим чесько-польським кордоном, на них нанесена нумерація прикордонних стовпців. У 1990-х роках варшавський картограф Пьотр Каміньський перевидав їх, доповнивши спеціальною інформацією для туристів.

Також є ще Білі Карпати і Малі Карпати. Білі Карпати (словац. *Biele Karpaty*, чеськ. *Bílé Karpaty*) – гірський масив, частина Західних Карпат (Словацько-Моравські Карпати), на кордоні Чехії і Словаччини. Малі Карпати (словац. *Malé Karpaty*) – гірський масив у Словаччині, простягаються від Білих Карпат до р. Дунай, між долинами річок Морава на заході та Ваг.

Отже, без знання історії географічного називництва немає народознавчого усвідомлення заселення, етнічної належності території, поваги до минулого краю та патріотичної свідомості.

В основі назви “Карпати” може лежати доіндоєвропейський термін “кар” – камінь. Аналогічного походження такі назви: Альпи – від кельтського “alpes” – високі гори; Піреней – від баскського “пірен” – гора; Хібіни – від фінського та саамського “хібен” – невеликий горб, гора, височина та ін. Ще Е. Мурзаєв (1984) знайшов багато паралелей на рівні ностратичних мов. Він наводить ряд лексем: вірменське Գար (Gar) – камінь, Պար (Pat) – стіна; урартське “qarbi” (qarbe) – скеля; афганське “кар” (-ка) – скеля, гора; грецьке “карі”, “карін” – вершина; древньоіндійське “каркара” – гравій, галька; хінді “канка” – галька; албанське “карре” – скеля, що відобразилося в болгарському діалекті, як “карпа”, “карпі”, “карпіца” – скеля, стрімчак; словенське “кар” – висота; сомалійське “кар” – скеля; “карка” – камінь в даргинській мові (Дагестан); фінське і каральське “кагі” – стрімчак; ваханське “гар” (кгар) – камінь (Таджикистан), індоіранське “гар” – гора.

Такого ж походження і назва племені “карпи” – “ті, хто живуть у горах”, які населяли Карпати за часів Римської імперії. Уперше про плем’я карпів згадує Ефор з Кіме (Еоліда), учень Ісократ, автор всесвітньої історії (бл. 360 р. до н. е.), локалізуючи його на території Карпат, над горішнім Прутом і Дністром та на північ. У II ст. плем’я перейшло на нижній Дунай, у III ст., переможене римлянами, переселилося в Паннонію. “Карп-Ат” означало “Гори Карпів”. Імовірно, від назви племені “карпи” пізніше названо гори Карпати.

До того самого топонімічного ряду, що й Карпати, належать топоніми **Каринтія** (нім. *Kärnten*, словен. *Koroška*) – південна область Австрії (В. Ніконова (1969) топонім Каринтія виводить від кельтського “сага” – скеля, камінь; іллірійського “karant” – скеля); **Крас** (італ. *Carso*, нім. *Karst*, словен. *Kras*) – вапнякове прикордонне плато на південному заході Словенії, що має продовження на північний схід Італії (регіон дав назву карстовому рельєфу); **о. Карпатос** (грец. *Κάρπαθος*) в Егейському морі (Карпатос уперше згадано у гомерівській Ілліаді під ім’ям *Κραπατον* (грец. *Οι δ’αρα Νίσυρον τ’είχον Κράπαθον τε Κάσον τε*); м. **Каррара** (італ. *Carrara*) у Північній Італії – місце розробки каррарського мармуру.

Якщо Геродот у V ст. до н. е. першим згадав про Карпати (р. “Κάρτις” (Карпій), що впадає в Дунай), Птолемей у II ст. їх приблизно локалізував, то Б. Гакет 1794 р. вперше ці гори як цілісність правильно “прив’язав” і оконтурив.

Назви Лісисті Карпати і Східні Карпати вперше з’явилися у кінці XIX ст. на австро-угорських мапах німецькою як *Karpatisches Waldgebirge* та угорською як *Erdős Kárpátok* і *Keleti Kárpátok*. А назви “Українські Карпати” та “Радянські Карпати” виникли в радянський час. Термін “Українські Карпати” не є географічним, а радше політико-ідеологічним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Античная география [сост. М. Боднарский]. М.: ГИГЛ, 1953. 376 с.
2. Байцар А. Л. Використання місцевих географічних термінів у ландшафтознавстві // Тези доп. VII з’їзду Укр. геогр. т-ва. К., 1995. С. 433.
3. Байцар А., Дзіковський Р. Місцеві географічні терміни Українських Карпат як основа термінотворення // Створення національного інформаційного банку географічних назв : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 жовтня–3 листопада 1995 р.). К., 1995. С. 4–5.
4. Байцар А. Л. Використання місцевих географічних термінів у ландшафтознавстві // Україна та глобальні процеси: географічний вимір : збірник наук. праць. Т. 1. К.; Луцьк : В-во Волин. держав. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. С. 388–390.
5. Байцар А. Л. Використання місцевих географічних термінів Українських Карпат у ландшафтознавстві // Фізична географія та геоморфологія. К., 2004. Вип. 46, Т. 2. С. 7–12.
6. Байцар А. Л. Місцеві географічні назви Українських Карпат // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. геогр. 2009. Вип. 36. С. 9–13.
7. Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах: кінець XV–перша половина XVII ст. [Альбом репродукцій]. К. : ДНВП “Картографія”, 2004. 215 с.
8. Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах: середина XVII–друга половина XVIII ст. [Альбом репродукцій]. Т. 2. К. : ДНВП “Картографія”, 2009. 224 с.
9. Геродот. Історії в дев’яти книгах. К. : Наук. думка, 1993. 576 с.
10. Думін Б. Я. До топонімії Українських Карпат // Геогр. зб. 1969. Вип. 9. С. 154–162.
11. Заклинський Р. Географія Руси. Русь галицька, буковинська і угорська. Львів : Просвіта, 1887. 150 с.+ кар.
12. Карпенко Ю. О. Не карпатські назви Карпат. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/old>.
13. Ляцук Б. Ф. Географічні назви Українських Карпат і прилеглих територій : навч. посібник. ІСДО, 1993. 204 с.
14. Магидович И. П., Магидович В. И. История открытия и исследования Европы. М. : Мысль, 1970. 456 с.
15. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. М. : Мысль, 1984. 653 с.
16. Ровенчак І. І. Геотопоніміка – одна з неголовних підсистем географії культури // Вісник Львів. ун-ту. Сер. геогр. 2013. Вип. 41. С. 264–272.
17. Freitag & Berndt Verlag. 1890. (Репринтне видання).
18. Hacquet V. Neueste physikalischpolitische Reisen in den Jahren 1788 bis 1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen. Nürnberg, 1790–1796. Т. 1–4.
19. Jakob G. Baltsazar Hacquet und die Erforschung der Ostalpen und Karpathen. Munchen. 1913.

20. Karte Österreich-Ungarn entworfen von Gustav Freytag. M 1:1 500 000. Wien : Freytag & Berndt Verlag, 1890. (Репринтне видання).
21. Staszic S. O ziemiorodztwie Karpatów, i innych gór i równin Polski. Warszawa. 1815. 390 + X s.
22. Tatomir L. Geografia Galicyi. Lwow, 1874. 262 s.
23. Udolph J. Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Heidelberg, 1979.

REFERENCES

1. Bodnarskij, M. (Ed.). (1953). *Ancient geography*. Moscow: GIGL, 376 pp. (in Russian).
2. Baytsar, A. (1995). Using of local geographic terms in landscape researching. Proceedings from VII congress of Ukrainian Geographic Community (pp. 433). Kyiv (in Ukrainian).
3. Baytsar, A., & Dzikovsky, R. (1995). Local geographic terms in Ukrainian Carpathians as basis of terminology. In *Creating of national bank of geographic names* (pp. 4–5). Kyiv (in Ukrainian).
4. Baytsar, A. (2000). Using of local geographic terms in landscape researching. In *Ukraine and global processes: geographic survey* (pp. 388–390). Kyiv–Lutsk, VNU im. L. Ukrainky (in Ukrainian).
5. Baytsar, A. (2004). Using local geographic terms of Ukrainian Carpathians in landscape researching. *Physical geography and geomorphology*, 46(2). Kyiv, 7–12 (in Ukrainian).
6. Baytsar, A. (2009). Local geographical terms in Ukrainian Carpathians. *Visnyk of the Lviv University. Series Geography*, 36, 9–13 (in Ukrainian).
7. Vavrychyn, M., Dashkevych, Ja., & Kryshtalovych, U. (2004). *Ukraine on ancient maps: last XV–first half XVII cen.* Kyiv: DNVP “Cartography”, 215 pp. (in Ukrainian).
8. Vavrychyn, M., Dashkevych, Ja., & Kryshtalovych, U. (2009). *Ukraine on ancient maps: middle XVII–second half XVIII cen.* Kyiv: DNVP “Cartography”, 224 pp. (in Ukrainian).
9. Herodotus (1993). *History*. Kyiv: Naukova Dumka, 576 pp. (in Ukrainian).
10. Dumin, B. (1969). About toponymy of Ukrainian Carpathians. *Geografichnuy zbirnyk*, 9, 154–162 (in Ukrainian).
11. Zaklynsky, R. (1887). *Geography of Rus. Rus Galician, Bukovina and Hungarian*. Lviv: Prosvita, 150 pp. + maps (in Ukrainian).
12. Karpenko, Ju. *Not Carpathians names of Carpathians*. Available from: <http://www.nbu.gov.ua/old> (in Ukrainian).
13. Ljashchuk, B. (1993). *Geographic names of Ukrainian Carpathians and neighbor territories*. Kyiv: ISDO, 204 pp. (in Ukrainian).
14. Magidovych, I. P., & Magidovych, V. I. (1970). *History of discovery and researching of Europe*. Moscow: Mysl, 456 pp. (in Russian).
15. Murzaev, E. M. (1984). *Dictionary of national geographic terms*. Moscow: Mysl, 653 pp. (in Russian).
16. Rovenchak, I. I. (2013). Geotoponymics – one of not main subsystem geography of culture. *Visnyk of the Lviv University. Series Geography*, 41, 264–272 (in Ukrainian).
17. Freytag & Berndt Verlag (1890). Wien (in German).
18. Hacquet, B. (1790–1796). *Neueste physikalischpolitische Reisen in den Jahren 1788 bis 1795 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen*. Nürnberg (in German).

19. Jakob, G. (1913). *Baltsazar Hacquet und die Erforschung der Ostalpen und Karpathen*. Munchen (in German).
20. *Karte Österreich-Ungarn entworfen von Gustav Freytag. M 1:1 500 000* (1890). Wien: Freytag & Berndt Verlag (in German).
21. Staszic, S. (1815). *O ziemiorodztwie Karpatów, i innych gór i równin Polski*. Warszawa, 390 pp. (in Polish).
22. Tatomir, L. (1874). *Geografia Galicyi*. Lwow, 262 pp. (in Polish).
23. Udolph, J. (1979). *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen*. Heidelberg (in German).

*Стаття: надійшла до редакції 22.09.2016
доопрацьована 06.10.2016
прийнята до друку 24.11.2016*

TO THE QUESTION ABOUT HISTORY OF ORIGIN AND USE OF THE TITLE "CARPATHIANS"

Andriy Baitsar

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, UA – 79007 Lviv, Ukraine,
e-mail: andro1966@ukr.net*

Geographical names, which are given by different peoples, are monuments of culture, spiritual and material life and language. The origin and use of the name "Carpathians" in the scientific literature are considered. The views of researchers who have studied this question in different periods are analysed.

Regarding the origin of this name there are many hypotheses. Scientists spend much effort in the study of this issue, but none of the existing theories at present has convincing arguments, but only hypothesis.

Based on a detailed study and analysis of scientific and cartographic sources, the results of the regional and local linguistic, historical-linguistically and geographical research of Carpathian place names are summarized, the changes in the name of "Carpathians" is followed.

The basic cartographic works on which depicted the Carpathians are characterized. Descriptions of many antique maps are made. Based on the study and mapping significant number of references in this paper the history of mapping the Carpathian Mountains from ancient times is highlighted.

Research of the title "Carpathians" cannot be considered complete. Geographers, historians and linguists more than once will turn to this topic.

Key words: place names, geographic map, Carpathians, mountain range.